

УДК 340.132

РОЛЬ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ У ПРОЦЕСІ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ LEGAL CERTAINTY PRINCIPLE ROLE IN LAW ENFORCEMENT PROCESS

Панкратова В.О.,

*старший викладач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ*

У статті автор аналізує сутність та зміст принципу правової визначеності у процесі правозастосування. Наголошує, що принцип правової визначеності є ключовим у системі загальних принципів права. А також обґрунтовує необхідність дослідження принципу правової визначеності, оскільки він є сукупність вимог до організації правової системи з метою забезпечення стабільного правового становища людини.

Ключові слова: принципи права, принцип правової визначеності, верховенство права, правозастосування, законні очікування.

В статье автор рассматривает сущность и содержание принципа правовой определенности в процессе правоприменения. Отмечает, что принцип правовой определенности является ключевым в системе общих принципов права. Обосновывает необходимость исследования принципа правовой определенности, поскольку он есть совокупностью требований к организации правовой системы с целью обеспечения стабильного правового положения человека.

Ключевые слова: принципы права, принцип правовой определенности, верховенство права, правоприменение, законные ожидания.

In this article the author considers the essence and the content of legal certainty principle in law enforcement process. One should note that legal certainty principle is a cornerstone in the system of the general principles of law. The article substantiates the nature of legal certainty principle study since it represents a set of requirements for legal system organization to ensure stable legal status of individual.

Key words: principle of law, principle of legal certainty, rule of law, law enforcement process, legitimate expectations.

Постановка проблеми. Принцип правової визначеності є ключовим у системі загальних принципів права. Як доречно зауважує науковець С.П. Погребняк, згідно з цим принципом люди повинні мати змогу планувати свої дії з упевненістю, що знають

про їх правові наслідки. Він вимагає, зокрема, щоб правові акти заздалегідь оприлюднювалися, діяли на майбутнє, були ясними, простими, точними, чіткими і несуперечливими [1, с. 298]. Особливу роль цей принцип відіграє у процесі правозастосування,

оскільки його дотримання є основою організації будь-якої нормативної системи.

Стан дослідження. На необхідності досліджень у цій сфері вже неодноразово наголошували вітчизняні науковці, зокрема Л. Богачова, М. Козюбра, А. Колодій, Ю. Матвеева, С. Погребняк, П. Рабінович, М. Цвік, С. Шевчук та ін. Однак практика показує, що принцип правової визначеності ще перебуває на стадії свого утвердження, тому потребує подальших наукових обґрунтувань щодо його значення в правотворчому та правозастосовчому процесах.

Метою цієї публікації є аналіз ролі принципу правової визначеності в процесі правозастосування.

Викладення основного матеріалу. У науковій доктрині принцип правової визначеності розглядається як елемент верховенства права [1, с. 298; 2 с. 2]. Як вказує С.П. Погребняк, в умовах верховенства права правові норми та їх джерела (нормативно-правові акти та ін.) повинні відповідати принципу правової визначеності, або певності (англ. legal certainty). Цей принцип, який іноді називають «юридичною безпекою» (англ. legal security), або правовою стабільністю (нім. rechtssicherheit) – широка концепція, стрижнем якої є передбачуваність [1, с. 298].

Передбачуваність змісту та застосування законів необхідна для осіб, щоб визначити обсяг їхніх прав і забезпечити, щоб їх поведінка відповідала правовим обмеженням. А.Р. Султанов зазначає, що принцип правової визначеності передбачає стабільність правового регулювання наявних правовідносин. Правова визначеність необхідна, щоб учасники відповідних відносин могли в розумних межах передбачати наслідки своєї поведінки і бути впевненими в незмінності свого офіційно визнаного статусу, прав та обов'язків. Принцип правової визначеності має на меті забезпечити учасників відповідних відносин можливістю точно спрогнозувати результат своїх дій, а також дати надію, що права цих осіб будуть захищені; що при вирішенні спору дії суб'єкта правозастосування також будуть прогнозовані й передбачувані, й не змінюватимуться від однієї справи до іншої; що судові рішення, які набрали законної сили, виконуватимуться [3, с. 58].

На думку С.С. Алексєєва, застосування права є другим за значенням після правотворчості чинником, що «істотно впливає на правове регулювання, притому впливає у самому ході, у процесі впливу права на суспільні відносини»; «органи застосування права в оптимальному випадку продовжують «справу», розпочату правотворчістю», вони «покликані забезпечити приведення в життя юридичні норми, виражені в них загальні програми поведінки, конкретизоване їх втілення в реальних життєвих процесах з урахуванням особливостей тієї чи іншої конкретної ситуації» [4, с. 259].

З огляду на сказане у науковій доктрині виділяють принципи до застосування норм права. Одним з таких принципів разом із обґрунтованістю, доцільністю, справедливістю та розумністю є принцип правової визначеності [5, с. 3].

С.П. Погребняк при аналізі принципу правової визначеності як складової верховенства права, виді-

ляє вимоги, що впливають з визначеності у процесі правозастосування: нормативно-правові акти повинні виконуватись; повинна існувати практика уточнення (конкретизації) змісту нормативно-правових актів; повинна існувати практика однакового застосування закону та рішення судів щодо застосування закону повинні бути остаточними й обов'язковими та підлягати виконанню [1, с. 312–315].

А.М. Приймак зазначає, що з принципу правової визначеності випливає вимога до визначеності судових рішень, що полягає в забезпеченні виконання судових рішень та неможливості скасування остаточного судового рішення [6, с. 55].

Розглянемо більш детально порядок втілення принципу правової визначеності у процесі правозастосування.

Свого часу на запитання: «Яка конституція найкраща?» – відомий німецький публіцист Карл Людвіг Берне відповів: «Та, яка краще виконується». Цей вираз актуальний і для сучасної правової системи, адже в Україні на сьогодні існує «практика» неналежного чи взагалі невиконання приписів нормативно-правових актів [7].

Однією з причин неналежного виконання нормативно-правових актів є їх невизначеність, відсутність практики уточнення положень, які викликають труднощі. Чинне законодавство потребує вдосконалення, у зв'язку з чим особливу актуальність набуває конкретизація юридичних норм, яка значною мірою забезпечує точність, визначеність та узгодженість нормативно-правових актів.

М.О. Власенко в монографії «Разумность и определенность в правовом регулировании» вказує, що конкретизація є засобом переходу від невизначеності до визначеності в праві. Науковець наголошує, що конкретизація – це властивість правового регулювання, причому властивість об'єктивна, без якої воно навряд чи може бути не тільки ефективним регулятором суспільних відносин, але й функціонувати взагалі. Конкретизація – це категорія теорії права, яка охоплює основні його прояви: правотворчість та правозастосування [8, с. 75].

О.С. Гордієнко вказує, що конкретизацію при правозастосуванні здійснюють різні органи, за різною процедурою, з різною метою. Виділяють три основні типи конкретизації при правозастосуванні: судова, управлінська й адміністративна. У процесі правозастосовної діяльності уповноважені органи (виконавча влада, суд, прокуратура і т.д.), керуючись правовим розсудом, приймають правозастосовні акти, конкретизуючи юридичну норму відповідно до індивідуальних ситуацій.

Правозастосовувач у своїй діяльності:

- конкретизує юридичні норми, сформульовані у загальному виді;
- конкретизує оціночні поняття і терміни юридичної норми;
- конкретизує при наявності пробілів у праві.

Правозастосовча конкретизація фактично створює загальне правило застосування юридичних норм у відношенні до тих чи інших конкретних життєвих

обставин. Абстрактна юридична норма переводиться в конкретне правило, що застосовується до певної обставини, факту, їх сукупності, індивідуалізується, виробляються «конкретні форми реалізації дозволеного нормою загального типу поведінки».

У рамках правозастосовної конкретизації неможливе створення нової юридичної норми, але внаслідок неї в правове регулювання вноситься певний елемент новизни, який разом з нормою сам стає об'єктом застосування. Причому цей новий елемент не повинен виходити за межі змісту юридичної норми, що конкретизується [9, с. 19].

Як зазначалось вище, важливою вимогою, що впливає з принципу правової визначеності, є практика однакового застосування закону.

Режим однакового застосування є необхідним для належного захисту прав і свобод людини. Він сприяє правовій безпеці індивіда, який може планувати свою діяльність і розраховувати на те, що при реалізації його прав і законних інтересів органи влади та суди діятимуть передбачувано, відповідно до встановленого порядку. Суд є посередником у конфлікті між публічною владою та громадянином, тобто він останній прихисток у випадку вчинення органами публічної влади чи посадовими особами свавільних дій проти приватних осіб [10, с. 782].

Указом Президента України від 10.05.2006 р. № 361/2006 затверджена Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, яка містить положення щодо правової визначеності у процесі правозастосування. Розділ II п. 4 має назву «Юридична визначеність, однаковість судової практики і відкритість судових рішень». Відповідно до нього судові рішення мають відповідати критеріям юридичної визначеності та однаковості практики. Цього необхідно досягати незалежно від якості законодавства, яке може бути нечітким, суперечливим або таким, що містить прогалини. Суд, застосовуючи положення закону, повинен враховувати цілі та намір законодавця, інтерпретувати його, виходячи з принципу верховенства права. Відкритий доступ до судових рішень має стати однією з найефективніших форм контролю громадськості за діяльністю судової влади, що сприятиме однаковому застосуванню законів і передбачуваності результатів вирішення аналогічних справ. Повинні бути передбачуваними й юридичні наслідки ухваленого судового рішення для особи. Обмеження щодо відкритості судових рішень може встановлюватись лише законом [11].

Європейський суд з прав людини неодноразово у своїх рішеннях наголошував на різних та часто суперечливих підходах до застосування та тлумачення внутрішнього законодавства українськими судовими органами. Як приклад можна навести справу «Сотрансавто-Холдинг проти України» від 25 липня 2002 р. Рішення в цій справі створило прецедент, який значно вплинув на подальшу практику як українського судочинства, так і самого Європейського суду. У п. 79 Рішення зазначалось, що «одразу визначаючи свою обмежену компетенцію щодо перевірки

дотримання внутрішнього законодавства (рішення у справі «Бейєлер проти Італії» – В.П., № 33202/96, 5.01.2000, § 108), Суд не може не висловити свою стурбованість щодо різних та часто суперечливих підходів до застосування та тлумачення внутрішнього законодавства українськими судовими органами: Вищий арбітражний суд двічі скасовував рішення судів нижчої ланки у зв'язку з тим, що останні не застосували відповідним чином законодавство, не розглянули належним чином та глибоко факти у справі та аргументи заявника, і що висновки, зроблені ними, були передчасними і суперечливими (§ 17 і 36 вище)» [12, с. 26].

Отже, єдність однакового застосування закону забезпечує правову визначеність та втілюється шляхом однакового застосування судом того самого закону в однакових справах щодо різних осіб.

Найширше в науковій літературі увага приділяється ролі й значенню принципу правової визначеності щодо забезпечення виконання судових рішень. А.М. Приймак зазначає, що неможливість скасування остаточного судового рішення, яке набрало чинності, є ще однією запорукою стабільного правового становища особи, адже судові рішення, окрім їх зрозумілості та чіткості, повинні бути стабільними [6, с. 55].

А.А. Рукавишникова вказує, що Європейський суд з прав людини розглядає вимогу правової визначеності у двох аспектах: як вимога до самого судовим рішенням (його ясності, несуперечності, вмотивованості), тобто до його змістовної сторони; так і вимога в сенсі «стійкості» остаточного судового рішення в цілому, покликаною бути стабільним регулятором суспільних відносин. Вважаючи правову визначеність «стійким судовим рішенням», Європейський суд використовує таке формулювання: «остаточне судове рішення». Це поняття Європейський суд не пов'язує з процедурою вступу вироку в законну силу (не використовується такий термін). У своїх рішеннях Європейський суд з прав людини дає ознаки остаточності судового рішення: має набути чинності, дозволеного судом, в ньому повинна бути остаточно встановлена і дозволена фактична сторона справи [13, с. 75–76].

Слід наголосити, що, констатувавши порушення принципу правової визначеності, Європейський суд з прав людини зауважив, що суперечливі рішення вищого національного суду самі є джерелом правової невизначеності та порушують право на справедливий судовий розгляд, закріплене у ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод.

Для прикладу можна навести рішення у справі «Трегубенко проти України», де вказано, що рішення суду, яке набуло статусу остаточного, не може бути скасоване в порядку нагляду чи в будь-якому іншому порядку, не обмеженому часовими межами та компетенцією, навіть якщо такий порядок має на меті виправлення недоліків та помилок, допущених судами нижчих ланок [12, с. 5].

Принцип правової визначеності також вимагає забезпечення виконання судових рішень. Судові рі-

шення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання усіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними та юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Зазначена норма є логічним відтворенням принципу правосуддя щодо обов'язковості виконання судових рішень на території України, закріпленого в Конституції (ст. 124). У справі "Soering vs UK" (judgement of 7 July 1989) Європейський суд визначив, що Конвенція як правовий акт, що забезпечує захист прав людини, передбачає, що її гарантії мають бути реальними та ефективними. Крім того, будь-яке тлумачення прав та свобод, що гарантуються, має відповідати загальним рисам Конвенції, мета якої – забезпечення і розвиток ідеалів та цінностей демократичного суспільства. Отже, держава зобов'язана дотримуватися громадянських прав осіб та забезпечувати належне й своєчасне виконання рішення суду, що набрало законної сили.

Виконання будь-якого судового рішення є невід'ємною стадією процесу правосуддя, а отже, має відповідати вимогам ст. 6 Конвенції. Як наголосив Європейський суд у рішенні, ухваленому 7 травня 2002 р. у справі «Бурдов проти Росії», виправдання неможливості виконання судового рішення відсутністю фінансування є неприпустимим для держави.

Пункт 1 ст. 6 Конвенції гарантує кожному право на звернення до суду з позовом стосовно його прав

та обов'язків цивільного характеру. У справі «Горн-сбі проти Греції» Європейський суд зазначив, що виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, має розцінюватись як складова частина судового розгляду. Крім того, слід наголосити, що невиконання рішення є втручанням у право на мирне володіння майном, гарантоване ст. 1 Першого протоколу до Конвенції [14].

Отже, виконання судових рішень та їх остаточність є запорукою стабільного правового становища особи.

Висновки. З проведеного дослідження можна зробити висновок про те, що принцип правової визначеності відіграє важливу роль у процесі правозастосування. Оскільки правова визначеність покликана забезпечувати своєчасний та якісний захист правозастосовними органами прав і свобод людини як найвищої цінності. Як бачимо, легальне закріплення принципу правової визначеності на сьогодні відсутнє. Тому актуальним є питання про закріплення цього принципу на законодавчому рівні, щоб дало змогу гарантувати виконання, уточнення нормативно-правових актів; остаточність та обов'язковість виконання судових рішень. Але перш ніж цей принцип отримає законодавче закріплення потрібно чітко розуміти його зміст, обсяг вимог, узгодження з іншими чинними принципами. Тому наукові дослідження у зазначеній сфері залишаються актуальними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Погребняк С.П. Основоположні принципи права : дис. ... д-ра юр. наук : спец. 12.00.01 / С.П. Погребняк ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2009. – 433 с.
2. Богачова Л.Л. Принцип правової визначеності в європейському і національному праві (змістова характеристика) [Електронний ресурс] / Л.Л. Богачова // Теорія і практика правознавства. – 2013. – Вип. 2. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/tipp_2013_2_74.pdf.
3. Султанов А.Р. Восстановление нарушенных прав и правовая определенность [Электронный ресурс] / А.Р. Султанов // Российская юстиция. – 2011. – № 4. – С. 58–61. – Режим доступа : <http://www.justicemaker.ru/view-article.php?id=10&art=1970>.
4. Алексеев С.С. Теория права / С.С. Алексеев. – М. : БЕК, 1995. – 320 с.
5. Мандрікова К.О. Розумність у системі принципів застосування норм права [Електронний ресурс] / К.О. Мандрікова // Теорія і практика правознавства : електр. наук. фах. вид. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – 2013. – Вип. 2. – Режим доступу : http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/2.2013/6.pdf.
6. Приймак А.М. Принцип правової визначеності: поняття та окремі аспекти / А.М. Приймак // Наук. записки нац. ун-ту «Кієво-Могилянська академія». – К., 2010. – Т. 103 : Юридичні науки. – С. 53–55.
7. Головін А. Який стан, таке й виконання [Електронний ресурс] / А. Головін // Закон і бізнес. – 2014. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/16307-vipravlyati_situaciyu_budemo_zminoyu_pidporyadkuvannya_derzh.html.
8. Власенко Н. Разумность и определенность в правовом регулировании : моногр. / Н. Власенко. – М. : Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации : ИНФРА. – М., 2014. – 157 с.
9. Гордієнко О.С. Види конкретизації права / О.С. Гордієнко // Митна справа. – 2014. – № 2(92). – С. 17–21.
10. Савчин М.В. Конституційне право України : підруч. / відп. ред. проф., д.ю.н. М.О. Баймуратов. – К. : Правова єдність, 2009. – 1 008 с.
11. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України від 10.05.2006 р. № 361/2006 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 19. – Ст. 1376.
12. Рішення Європейського суду з прав людини щодо України / Харківська правозахисна група. – Х. : Права людини, 2006. – Вип. 1. – 312 с.
13. Рукавишникова А.А. Генезис категории «правовая определенность» в современной юридической науке / А.А. Рукавишникова // Вестник Томского государственного университета. Серия «Право». – 2014. – № 3(13). – С. 71–81.
14. Виконання судових рішень у практиці Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zlomyoga.com/2010/12/evropeiskiy-sud-pro-vykonannia-sudovyh.html>.